

Τα δημόσια κτίρια στο Άργος, όπως σχεδιάστηκαν και άρχισαν να οικοδομούνται όταν ο H. de Vaud συνέταξε το σχέδιο της πόλης το 1829... και όπως εικονίζονται στο τελικό σχέδιο της πόλης του R. de Borroczün (1831).

Συμβολές στην ιστορία της κτιριοδομίας της καποδιστριακής εποχής (1828-1833)

Βασίλης Κ. Δωροβίνης
Δικηγόρος, πολιτικός επιστήμονας, ιστορικός

Από το παρόν τεύχος της Αρχαιολογίας αρχίζει μία σειρά άρθρων με αντικείμενο ορισμένα σημαντικά δημόσια κτίρια που οικοδομήθηκαν ή αποτέλεσαν αντικείμενο ριζικής μετασκευής κατά την καποδιστριακή εποχή, η οποία θεωρώ ότι διαρκεί τυπικά, αλλά για ό,τι ενδιαφέρει εδώ και ουσιαστικά, τουλάχιστο μέχρι την εγκατάσταση Αντιβασιλείας στη χώρα. Το υλικό των άρθρων αυτών προέρχεται από έρευνες πολλών ετών, στα πλαίσια ευρύτερης εργασίας μου για τον σχεδιασμό πόλεων, την κτιριοδομία και το πολεοδομικό δίκαιο της περιόδου αυτής. Η χρήση του στην παρούσα σειρά άρθρων γίνεται κατά τρόπο εξαντλητικό. Κατά κανόνα, όμως, αποφεύγω να προχωρήσω στην εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων, πράγμα για το οποίο επιφυλάσσομαι στο τέλος της εργασίας που προανέφερα.

Στο πολύ συνοπτικό αυτό εισαγωγικό σημείωμα θα ήθελα, παρ' όλα αυτά, να κάμω ορισμένες παρατηρήσεις. Πρώτη απ' όλες, ότι η εποχή της διακυβέρνησης Καποδίστρια εξακολουθεί όχι μόνο να προκαλεί το ενδιαφέρον ειδικών ερευνητών, αλλά και να διεγείρει πολιτικά πάθη. Το φαινόμενο θα παρουσιαζόταν παράδοξο, αν δεν προσφεύγαμε σε πολιτικές αναλύσεις. Και οι αναλύσεις αυτές θεωρούμε ότι δείχνουν πως, ενδόμυχα ή φανερά, η καποδιστριακή εποχή, αλλά και ο ίδιος ο Κυβερνήτης, γεννούν επώδυνα ερωτηματικά και προβλήματα, που μέχρι σήμερα εξακολουθούν να παραμένουν μετέωρα σε τούτη τη χώρα. Κοντολογίς, το θέμα «πρότυπο αυταρχισμού» ή «προάγγελος εκσυγχρονισμού» τίθεται από την εποχή εκείνη και από το πρόσωπο που τη σφράγισε με την πολιτική και το τραγικό τέλος του.

Στην εργασία μου, δεν πρόκειται ν' αποφύγω ν' απαντήσω σε αυτό και σε άλλα ερωτήματα. Απεναντίας, μάλιστα! Εδώ, όμως, επιβάλλεται να επιστήσω την προσοχή σε δύο σημεία. Το πρώτο: ότι είναι καιρός να προσπαθήσουμε να εντάξουμε τον Καποδίστρια και την πολιτική του στα πλαίσια της εποχής τους και να εγκαταλείψουμε τη μέθοδο των «ιστορικών αλμάτων» και των προβολών στο παρελθόν. Οι τελευταίες, άλλωστε, δεν μας κάνουν να αποφύγουμε, με κανένα τρόπο, την ανάγκη να δώσουμε τις δικές μας απαντήσεις στα προβλήματα της εποχής μας. Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας κάπου βρίσκει τα όριά της, μετά τα οποία καταντά νευρωτική άσκηση επί χάρτου.

Το δεύτερο: ότι είναι, επίσης, καιρός να κατανοηθεί η ανάγκη επί μέρους και σε βάθος μελετών, γι' αυτήν όπως και για κάθε άλλη περίοδο.

Πρέπει, επιτέλους, ν' απομακρυνθούμε από παρεμπιπτούσες αναλύσεις, σε αποσπασματική βάση, οι οποίες καθιστούν αμφίβολης εγκυρότητας και αξιοπιστίας τα συμπεράσματα που φτάνουν (ή θέλουν να φτάνουν) μέχρι και σε ευρύτερες θεωρήσεις, με αξιώσεις, μάλιστα, γενικής πολιτικής ερμηνείας. Μόνο με επί μέρους και σε βάθος μελέτες μπορούμε να ιχνηλατήσουμε τις διαφορές, που συχνά παρουσιάζονται μεγάλες, μεταξύ νοοτροπιών και συναφών αρχικών προθέσεων, θεσμοθέτησης και πραγματικής εφαρμογής. Αξιόλογες και με μεγάλο ενδιαφέρον πρόσφατες εργασίες, όπως του Γιάννη Τσιώμη ή της Ελένης Καλαφάτη —για το θέμα της Αθήνας-πρωτεύουσας, η πρώτη, και της κατασκευής σχολικών κτιρίων, η δεύτερη—, δεν αποφεύγουν τον σκόπελο, και καταλήγουν ενίοτε σε κάποιες καταχρηστικές γενικεύσεις (όπως ως προς την οικονομική συμβολή των κατοίκων για την ανέγερση σχολείων κ.ά.). Επιφυλάσσομαι για συγκεκριμένες αναφορές και επιμέρους κρίσεις —επισημαίνω, όμως, ήδη από τώρα, ότι ο προσεκτικός αναγνώστης, που έχει υπόψη του και τις παραπάνω εργασίες, θα εντοπίσει στα άρθρα που θα δημοσιευθούν στοιχεία και αναφορές για μίαν άλλη ερμηνεία.

Η σειρά των άρθρων θα περιλάβει την ιστορία της ανέγερσης και, συχνά, και την μετέπειτα ιστορία σημαντικών δημοσίων κτιρίων στο Άργος, στο Ναύπλιο και στην Αίγινα, δηλαδή σε πόλεις όπου η παρουσία της καποδιστριακής διοίκησης και το προσωπικό ενδιαφέρον του ίδιου του Κυβερνήτη υπήρξαν έντονα και συνεχείς. Άλλωστε, είναι ακριβώς για τα κτίρια αυτών των πόλεων που το διαθέσιμο αρχαιολογικό υλικό παρουσιάζεται πλουσιότερο μέχρι σήμερα. Επεξηγώ ότι δεν πρόκειται να περιλάβω στοιχεία για τους Στρατώνες του Καποδίστρια στο Άργος, για τους οποίους παρουσίασα μία πρώτη μορφή των μέχρι τότε ερευνών μου στα «Αρχιτεκτονικά Θέματα» (τ. 13, 1979): το υλικό που, τελικά, συγκέντρωσα είναι ογκωδέστατο και θα πάρει τη θέση του σε αυτόνομη μελέτη. Οι έρευνές μου για εντοπισμό στοιχείων ξεκίνησαν από την Ελλάδα. Συγκεκριμένα από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, την Εθνική Βιβλιοθήκη, τη Μπενάκειο Βιβλιοθήκη και τη βιβλιοθήκη της Ιστορικής Εταιρείας, τη Βιβλιοθήκη της Βουλής, τη Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, κάποια ιδιωτικά αρχεία, καθώς και με την αποδελτίωση όλου του τύπου της Αργολίδας, από το 1828 μέχρι σήμερα. Διασταυρώσεις στοιχείων για τη σύγχρονη ιστορία κτιρίων έγιναν και με συλλογή προφορικών μαρτυριών. Οι έρευνες επεκτάθηκαν και έκλεισαν στο Παρίσι, δηλαδή στα Αρχεία του Γαλλικού Στρατού, στην Εθνική Βιβλιοθήκη, και στα Εθνικά Αρχεία. Από εδώ θα ήθελα, ήδη από τώρα, να ευχαριστήσω για την πολύτιμη συμβολή

τους το προσωπικό όλων των ελληνικών ιδρυμάτων που ανέφερα και, ιδιαίτερα, των ΓΑΚ, των τόσο περιφρονημένων από το Κράτος (και εδώ κρατάμε σταθερά το «ρεκόρ». Μεσογείου και ηπειρωτικής Ευρώπης...), όπως και τους Π. Μιχαηλάρη και Τρ. Σκλαβενίτη, του Εθν. Ιδρύματος Ερευνών, αλλά και τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, ιδιαίτερα τους κ. Ο. Picard, διευθυντή της, Ρ. Aupert, πρώην Γεν. Γραμματέα της, και Ph. Collet, φωτογράφο.

Το «Δημόσιον Κατάστημα» (σήμερα, συγκρότημα όπου το Δημαρχείο) Άργους.

α. Τα κατά την καποδιστριακή εποχή

Ευθύς με την εγκατάστασή του στην Ελλάδα και αρκετά πριν μεταφερθεί η προσωρινή πρωτεύουσα της χώρας από την Αίγινα στο Ναύπλιο, ο Καποδίστριας ενδιαφέρθηκε για τη δημιουργία «Δημοσίου Καταστήματος» στο Άργος και έδωσε τις ανάλογες εντολές στον τότε Έκτακτο επίτροπο του «Τμήματος της Αργολίδος» Νικόλαο Καλλέργη. Σε συνθετικό έγγραφο του για τις ανάγκες της περιοχής Αργολίδας (και Κορινθίας, που υπαγόταν σε αυτήν), γράφει συγκεκριμένα για το θέμα αυτό¹:

«Η Δημογεροντία πρέπει να έχει έναν τόπον θεωρούμενον ως οικίαν της Κοινότητος. Επί του παρόντος παίρνει χρείαν να γνωρίσουν την ανάγκην τούτου και να επιθυμήσωσι την πραγματοποιήσιν αυτής. Ο Κύριος Βούλγαρης θέλει φροντίση εν τω προοίκοντι καιρώ και τόπω να επιλέξη την τοποθεσίαν αυτής της οικίας, και να κάμη το σχέδιόν της. Πρέπει να γενή απλουστάτη, και η οικοδομή της να απαιτή ολίγην δαπάνην. Μετά τινα καιρόν θέλετε φροντίση μετά των Δημογερόντων περί των οποίων μέσων η Επαρχία και η πόλις εμπορούν να τοις χορηγήσωσι διά την οικοδομήν της περί ης ο λόγος οικίας. Με τας ίδιας βάσεις θέλετε φροντίση περί της οικοδομής μιας εκκλησίας, ήτις αναγκαίοι εις την πόλιν, και περί παντός άλλου δημοσίου καταστήματος».

Και στην περίπτωση αυτή διαπιστώ-νουμε τα ίδια χαρακτηριστικά της πολιτικής του Καποδίστρια για τα δημόσια κτίρια, δηλαδή το προσωπικό ενδιαφέρον του και την άμεση ανάμιξή του για την κατασκευή τους, την αντίληψη της στέγασης της διοίκησης σε ιδιόκτητα κτίρια, την ανάθεση σχεδιασμού τους σε επίσημο μηχανικό του κράτους (στην προκειμένη περίπτωση, στον Σταμάτη Βούλγαρη, που την εποχή εκείνη συντάσσει το πρώτο σχέδιο της πόλης του Άργους), την επιδίωξη συμμετοχής των κατοίκων στην οικοδόμηση ιδιαίτερα του κτιρίου για τη Δημογεροντία και την φροντίδα για δημιουργία απλών και όχι πολυδάπανων οικοδομών.

Λίγο αργότερα, σε έγγραφο του Καλλέργη για άλλο θέμα², αναφέρεται ότι η επιδημία πανούκλας, που κτύπησε τότε

ιδιαίτερα σκληρά και την Αργολίδα, τον υποχρέωνε να βραδύνει «τοσούτον διά την μεταρρυθμίσιν τούτων των τώσων αναγκαίων καταστημάτων».

Μήνες αργότερα, σε έγγραφο του προς τον Κυβερνήτη³, ο Ν. Καλλέργης γράφει ότι «εύρομεν εν μέρος κατάλληλον εις το Κέντρον της πόλεως, διά να γένη η οικοδομή διά το Διοικητικόν, Δημογεροντικόν και Αστυνομικόν Κατάστημα, υποκάτω του οποίου να γένουν και αι φυλακαί. Εις το κτήριο τούτο, θέλουν ως έγγιστα εξαρκέση 2000 έως 2500 τάλληρα δίστηλα, και οι κάτοικοι προθυμοποιούνται να συνεισφέρουν. Η Διοίκηση έχει καταλήξει, πλέον, στη δημιουργία ενός οικήματος που να στεγάσει τόσο τις τοπικές όσο και τις κρατικές αρχές, για τις δαπάνες του οποίου είναι διατεθειμένοι να συμβάλουν και οι κάτοικοι. Προς το τέλος του χρόνου, σε άλλο έγγραφο του προς τον Καποδίστρια με θέμα τους πόρους και τα έξοδα της πόλης και της Επαρχίας του Άργους⁴, αναφέρει και για το προκείμενο θέμα:

«Η πόλις του Άργους έκπαλι λαμβάνει τινά δικαιώματα από την γινομένην κατά Σάββατον αγοράν, τα οποία κατά μήνα αναβαινουν εις γρόσια 1000 περίπου. Έχει ακολούθως και το εισόδημα των ρηθέντων τριών μύλων, ώστε κατά μήνα εμπορεί ως έγγιστα να έχη ένα σταθερόν πόρον, και κύριον εισόδημα από γρόσια 2500, τα οποία επαρκούν όχι μόνον διά την πληρωμήν των μισθών και εξόδων του γραφείου της Δημογεροντίας όσον και της Αστυνομίας και της πολιταρχίας, χωρίς η Κυβέρνησις να λάβη ποτέ αφορμήν να πληρώση από το εθνικόν ταμείον τα τοιαύτα έξοδα, αλλ' ακόμη θέλει περισέυση κατ' έτος αρκετή ποσότης η οποία να χρησιμεύση εις δημόσια καταστήματα της πόλεως εκείνης. Αρκεί μόνον να γένη πρόνοια από την Κυβέρνησιν τόσον περί των εισοδημάτων αυτών, καθώς ακόμη και περί των ρηθέντων εξόδων, εις τρόπον ώστε να θεωρήται κατά μήνα ο λογαριασμός και να γίνηται ακριβής παρατήρησις διά το ενοίκιασμα των εισοδημάτων αυτών, χωρίς να συγχωρήται η παραμικρά κατάχρησις».

Είναι σαφές ότι, και για την χρηματοδότηση της κατασκευής «δημοσίων καταστημάτων» να μην επιδιώκονταν πρώτα απ' όλα η συγκατάνευση των τοπικών αρχών, όπως φαίνεται και από το έγγραφο του Καποδίστρια που παραθέσαμε, όμως η εποπτεία της κεντρικής κυβέρνησης ήταν στενή και ο καθοδηγητικός ρόλος της εμφανής, ακόμα και για την κατανομή των τοπικών πόρων για τον σκοπό αυτό.

Πάντως, από πρόχειρο άλλο εγγράφο του Καλλέργη⁶, γίνεται γνωστό ότι η Αστυνομία Άργους εξακολουθεί να στεγάζεται σε νοικιασμένο οικήμα στις αρχές του 1829.

Στο μεταξύ, είχαν ιδρυθεί τα «Πρωτόκλητα Δικαστήρια» και εκείνο

της Αργολίδας ορίστηκε να εδρεύει στο Άργος, όπου τελικά άρχισε να λειτουργεί και το «Ανέκκλητον», του οποίου έδρα είχε αρχικά οριστεί το Ναύπλιο⁶. Δημιουργήθηκε, έτσι, πρόσθετη ανάγκη να στεγασθούν και τα δικαστήρια αυτά, αλλά τώρα, πλέον, με τρόπο επιτακτικότερο, και φυλακή. Ο νέος Έκτακτος Επίτροπος Αργολίδας Κων. Ράδος πληροφόρησε, άλλωστε, τον Καποδίστρια ότι το Πρωτόκλητο δικαστήριο του είχε απευθύνει αναφορά για την «ανάγκη της ανεγέρσεως ενός κτηρίου χρησιμεύοντος διά φυλακήν των υπευθύνων»⁷. Στα μέσα, πλέον, του 1829 και για το ίδιο θέμα ο Ράδος στέλνει δική του αναφορά στον Καποδίστρια⁸, μνημονεύοντας προηγούμενή του για την ανάγκη οικοδόμησης φυλακής, και γράφει ότι για τον σκοπόν αυτό «μοι εδόθη η άδεια. Αλλά μέχρι τούδε δεν εβλήθη εις την πράξιν το έργον τούτο, καθότι μ'όλας τας δυνατάς προσπάθειάς δεν ηδυνήθην να συμβιβάσω την οικονομίαν με ό,τι απαιτείται εις οικοδόμημα το οποίον μέλλει να χρησιμεύσει εις ολόκληρον το Τμήμα τούτο, ώστε διωρίσας και εσχάτως τας εκεί αρχάς μετά του Αρχιτέκτονος, να παρατηρήσουν επιτοπίως και δώσουν εν σχέδιον ανάλογον περί τούτου, και τον ως έγγιστα υποθετικόν λογαριασμόν, όστις αναγκαίος διά την κατασκευήν, με διεύθυνσιν τας εσωκλείστους εκθέσεις του Αρχιτέκτονος, κατά τας οποίας η υποθετική ποσότης αναβαίνει εις γρόσια 14.201». Τα σχέδια και τον προϋπολογισμό, που σημειωτέον δεν βρήκα συνημμένα στο έγγραφο αυτό, στα Γενικά Αρχεία, τα υποβάλλει ο Ράδος στην Κυβέρνηση, για έγκριση, και παρατηρούμε ότι το ποσό που υπολογίζεται ότι θα απαιτηθεί μόνο για την ανέγερση των φυλακών, κατά τα γραφόμενά του, είναι πολλαπλάσιο από εκείνο που, γενικά, υπολόγιζε ότι θα απαιτηθεί ο Καλλέγης.

Ένα μήνα αργότερα ο Ράδος γράφει σε νέο έγγραφο του προς τον Κυβερνήτη⁹:

«Επειδή ήδη καθιδρύεται και το Ανέκκλητον Δικαστήριο εις το Άργος, κατασταίνεται αναπόφευκτος η εκ βάθρων ανέγερσις μιας οικοδομής ευρυχώρου διά φυλακήν, με τα αναγκαία οικήματα των επιστατούντων. Το σχέδιον το οποίον καθυπεβλήθη προλαβόντως υπό την επίκρισιν της Υ.Ε. στοχάζομαι ότι ήναι αρμόδιον και αν εγκρίνη, ας διατάξη τα εικότα με την επιστροφήν του σχεδίου, διότι δεν εκράτησεν αντίτυπα ο οχυρωματοποιός».

Με έγγραφο του προς το Ράδο λίγες μέρες αργότερα¹⁰ ο Καποδίστριας δίνει την έγκρισή του για τα σχέδια της φυλακής και τον καλεί να «διατάξη διά να έμβη εις ενέργειαν άνευ αναβολής, πληροφορώντας τον ότι διαβίβασε στην επί της Οικονομίας Επιτροπή τον προϋπολογισμό των 14.201 γρ. για έγκριση. Πάντως, στο τέλος του χρόνου, ο Ράδος αναφέρει στη Γραμματεία

της Επικράτειας ότι συνεχίζει να καταβάλλεται ενοίκιο, στο Άργος, ποσού 100 γρ. για στέγαση της Αστυνομίας, «μη υπάρχοντος εθνικού καταστήματος»¹¹.

Στις 7 Δεκεμβρίου 1829 υπάρχει το πρώτο έγγραφο, σταλμένο από την Αστυνομία του Κρανιδιού προς τον Υγειολιμενάρχη Κοιλιάδας, από το οποίο πληροφορούμαστε ότι άρχισαν συγκεκριμένες διαδικασίες για την ανέγερση του Δημοσίου Καταστήματος στο Άργος¹², δηλαδή ότι στέλνονται στο Ναύπλιο, για το σκοπό αυτό, δέκα χιλιάδες κεραμίδια. Τον Μάρτιο του 1830 έχει ήδη συγκροτηθεί, από πέντε μήνες, διμελής επιτροπή, από τον αργίτη πρόκριτο Μιχαήλ Κάββα και από τον Λάμπρο Αλεξάνδρου, με γραμματέα τον Θεόδ. Τζάνογλου, για την επίβλεψη του έργου και τη διαχείριση των χρημάτων. Αυτό μαθαίνουμε από έγγραφο της ίδιας, που ο διοικητής Ναυπλίου κλπ. Νικ. Γερακάρης διαβιβάζει στον Καποδίστρια¹³, και σύμφωνα με το οποίο είχαν δαπανηθεί, μέχρι τότε, για το έργο 33.800 γρ. Η επιτροπή γράφει ότι αποπερατώνεται η οικοδομή και ότι μένει να κατασκευαστούν τα ξύλινα τμήματα, για τα οποία έχει προσληφθεί με αποκοπή μαραγκός, που χρειάζεται ξύλα καρυδιάς, και για να γίνει οικονομία προτείνεται να δοθεί εντολή της Κυβέρνησης «επάνω εις τους χωριανούς Νεοχώρι και Καπαρέλλι», για να παραχωρήσουν στον επιστάτη των έργων δύο ή τρεις εθνικές καρυδιές (από δημόσια έκταση). Η επιτροπή ζητούσε επιπλέον άλλα 7000 γρόσια.

Ο Καποδίστριας απαντά στο Γερακάρη¹⁴ ότι έδωσε εντολή στην επί της Οικονομίας Επιτροπή να πληρώσει και το πρόσθετο ποσό των 7000 γρ. (2800 φοινίκων)¹⁵ και του ζητά να υποβληθεί αναλυτικός λογαριασμός των εξόδων, αλλά και να διατάξει τους Δημογέροντες του Νεοχωριού και του Καπαρέλλιου να παραδώσουν την ζητούμενη ξυλεία, επισημαινώντας ότι πρέπει να αποφευχθούν καταχρήσεις και να ζητηθούν αποδείξεις.

Τελικά, μια καρυδιά που κόπηκε και μεταφέρθηκε από το Νεοχώρι αποδείχθηκε ακατάλληλη, οπότε και ζητήθηκε από τη διμελή επιτροπή άδεια να κοπεί άλλη καρυδιά στο χωριό Πάνω Μπέλεσι, πράγμα με το οποίο δεν συμφώνησε ο διοικητής Ναυπλίου και Άργους και πρότεινε ξυλεία από πλατάνι¹⁶ και, πάντως, πληροφορούσε τον Καποδίστρια ότι το μόνο που απόμεινε να κατασκευαστεί ήταν οι πόρτες της φυλακής.

Στις 17 Μαρτίου 1830 φαίνεται ότι έχει περατωθεί η οικοδόμηση του δημοσίου καταστήματος, αφού την ημέρα αυτή ο Καποδίστριας, με έγγραφο του προς την επί της Οικονομίας Επιτροπή¹⁷, διαβιβάζει σχετική αναφορά του διοικητή Ναυπλίου, με τον αναλυτικό λογαριασμό εξόδων που είχε συνταχθεί από την διμελή επιτροπή, και της ζητά να διορίσει ελεγκτική

επιτροπή για να εκτιμήσει το έργο και να πάρει τις αποδείξεις των δαπανών, από πολίτες που να έχουν τη σχετική πείρα. Η έκθεση της επιτροπής αυτής, με γνωμοδότηση της ίδιας της επί της Οικονομίας Επιτροπής, ο Καποδίστριας ζητούσε να του υποβληθούν, και μετά θα διέτασσε «τα κατά συνέειαν».

Με την ολοκλήρωση της οικοδομής του Δημοσίου Καταστήματος και με διαφορά ελάχιστων ημερών παρατηρείται το φαινόμενο ιδιώτες και, μάλιστα, από τους μάλλον προεξάρχοντες (ο εκατόνταρχος Κωνστ. Φαρμάκης, ο οπλαρχηγός Δημ. Τσώκρης και ο Α. Κατσαίτης). να ζητούν «εθνικόν τόπον» πολύ κοντά και δυτικά από αυτό, απέναντι από τον τότε ναό του Αγ. Νικολάου (όπου αργότερα κτίστηκε ο μητροπολιτικός ναός του Αγ. Πέτρου). Οι σχετικές αιτήσεις διαβιβάζονται στη Γεν. Γραμματεία, και ο Σπηλιάδης απαντά ότι αυτός ο τόπος μπορεί να «χρησιμεύσει διά την θέσιν του εις δημοσίαν χρείαν» και ότι ο Τοποτηρητής Άργους να τους πληροφορήσει ότι, αν θέλουν, είναι δυνατό να ζητήσουν «εν άλλον μέρος προσφορώτερον». Ο ίδιος τόπος ζητείται, τρεις μήνες αργότερα, και από τον Γ. Μ. Αντωνόπουλο, για τον αδελφό του Αντώνιο που βρίσκεται στην Τεργέστη, οπότε η αναφορά του διαβιβάστηκε και πάλι στην Γεν. Γραμματεία, με την υπόμνηση της αρνητικής της απάντησης για τους προηγούμενους. Πάντως, ο Κ. Φαρμάκης πήρε, τελικά, εθνικό τόπο προς νότο του Εθνικού Καταστήματος, στη θέση όπου μέχρι το 1970, περίπου, βρισκόταν παλαιό κτίριο που στέγασε ιατρεία και το συμβολαιογραφείο Αλωνιστιώτη. Στο σχέδιο πόλης του ντε Μποροτσούν (Μάρτιος 1831) μνημονεύεται η ιδιοκτησία αυτή του Φαρμάκη¹⁸.

Με έγγραφό της της 16 Μαΐου προς τον Καποδίστρια¹⁹ η επί της Οικονομίας Επιτροπή τον πληροφόρησε ότι είχε συγκροτηθεί διμελής ελεγκτική επιτροπή, από τον Ανδρ. Μιαούλη και τον Λιμπέρη Γιαννακόπουλο, ότι εκτίμησε την οικοδομή και έλεγξε τις αποδείξεις, ότι «η εκτίμησις συμφωνεί με την δαπάνην, ότι τα δαπανηθέντα απεδείχθησαν, ότι το οικοδόμημα έγινε στερεόν και ανάλογον και ότι εις απαρτισμόν αυτού απαιτούνται εισέτι φοινίκες 2024» (η επιτροπή επίβλεψης ζητούσε 2200, οπότε με το ίδιο έγγραφο η επί της Οικονομίας Επιτροπή ρωτούσε τον Καποδίστρια ποιο από τα δύο ποσά έπρεπε να εγκριθεί).

Με αναφορά τους της 26ης Ιουνίου προς τον Καποδίστρια²⁰, τα μέλη της επιτροπής επίβλεψης σημειώνουν ότι συμπλήρωσαν εννέα μήνες στην αποστολή τους και ότι για τον σκοπό αυτό είχαν εγκαταλείψει επάγγελμα και οικιακές φροντίδες, «αφοσιωθέντες και ενασχολούμενοι όλως δι' όλου εις τον απαρτισμόν του καταστήματος με την απαιτουμένην ακρίβειαν, εις την πρόβλεψιν και καλήν χρήσιν της κάθε ύλης, συν του γραμματέως μας και επιστάτου κ. Θ.

Πρόκειται για τους Στρατώνες του Ιππικού, για το Δημόσιον Κατάστημα, για το Αλληλοδιδασκτικό σχολείο και για το «Παλάτιον της Κυβερνήσεως» («Καλλέργειον»). Το πρώτο σχέδιο βρίσκεται στα αρχεία του Γαλλικού Στρατού και το δεύτερο στα αρχεία του ΥΠΕΧΩΔΕ.

Τζάνογλου». Και συνεχίζουν: «Σήμερα δε με την ευχήν της Κυβερνήσεως έλαβεν τέλος κατά το σχέδιον του μηχανικού Κυρίου Δεβώ. Ένεκα τούτου παρακαλούμεν την αυτού εξοχότητα ως είθισται εις τους πιστώς δουλεύσαντας υπαλλήλους της Κυβερνήσεως, να αναγνώριση την ειλικρινήν μας δούλευσιν και να αποζημίωση τους κόπους μας».

Ως πρόσθετο λόγο για την αποζημίωση που ζητούν δίνουν το ότι μέχρι τότε υπηρέτησαν αμισθί την Πατρίδα και το ότι βαρύνονται με καθημερινά, μεγάλα οικογενειακά έξοδα.

Το έγγραφο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, επειδή για πρώτη φορά βρίσκουμε να παρέχεται με σαφήνεια και η πληροφορία ότι αρχιτέκτονας του οικήματος ήταν ο ελβετός μηχανικός Ντεβώ.

Η επί της Οικονομίας Επιτροπή παραλαμβάνει από την Γενική Γραμματεία το σύνολο των λογαριασμών και των εκθέσεων και με έγγραφό της προς τον Κυβερνήτη, στις 13 Αυγούστου 1830²¹, βεβαιώνει ότι τους βρήκε ορθούς και ότι ανέρχονται συνολικά τα έξοδα κατασκευής σε 46.444 και 10/40 γρόσια, από τα οποία 45.887 και 30/40, «επλήρωσε μόνον το Ταμείον, τα δε λοιπά προς 444,10/40, απεπληρώθησαν από τας περισσευθείσας πωληθείσας ύλας» — πράγμα που δείχνει ποιο πνεύμα οικονομίας και ορθολογισμού διείπε, τότε, τα δημόσια έργα.

Για τον γραμματέα της επιτροπής και επιστάτη του έργου Θ. Τζάνογλου, που υπηρέτησε «με ζήλον και επιμέλειαν», λέει ότι τα μέλη της επιτροπής επίβλεψης ζητούν να του καταβληθούν, ως «ανταμοιβή», 400 φοίνικες, εκτός του μηνιαίου μισθού του από 80 φ., αλλά και ότι ήδη του κατέβαλαν ως ανταμοιβή

44,80/ 100 φ. και προσθέτει ότι «Επειδή η ανταμοιβή προϋποθέτει ευχαρίστησιν, απόκειται εις την Υ.Ε. να διατάξη αν πρέπει ν' ανταμειφθή ο γραμματεύς ούτος ή όχι».

Απαντώντας ο Καποδίστριας δίδει το «έχει καλώς» για τους λογαριασμούς²², αλλά αρνείται να συγκατατεθεί για την αμοιβή του Τζάνογλου, «δια την γνωστήν απορίαν του Ταμείου», περιοριζόμενος να εγκρίνει τους 44,80/100 φοίνικες που ήδη του είχαν δοθεί²³, και παραγγέλλει να προωθηθεί ο φάκελλος στο αντίστοιχο του σημερινού Ελεγκτικού Συνεδρίου (Λογισμικού και Ελεγκτικού Συμβουλίου).

Η κατασκευή προσθηκών στο Δημόσιον Κατάστημα και η αντικατάσταση του Ντεβώ από τον Λ. Ζαβό

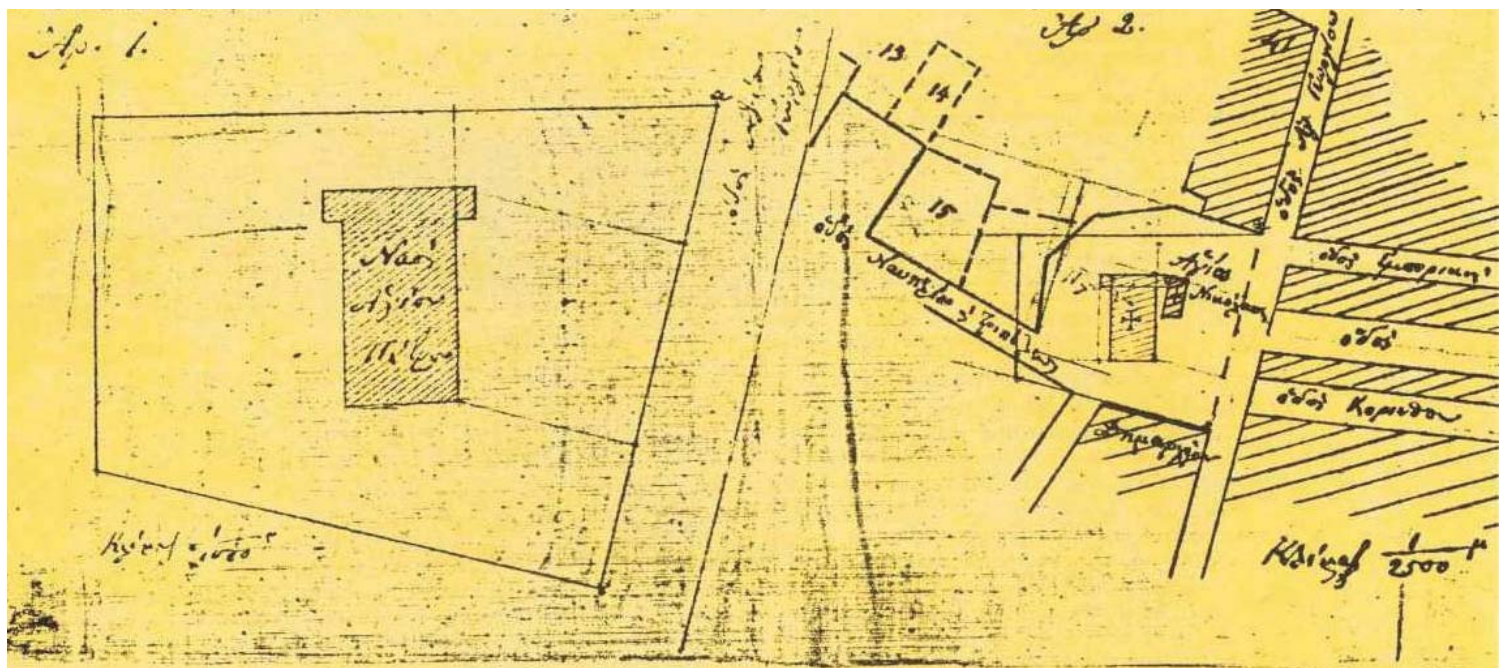
Είχε μόλις περατωθεί η οικοδόμηση του Εθνικού Καταστήματος, όταν προέκυψε ανάγκη δημιουργίας δύο προσθηκών σε αυτό, δηλαδή παράπλευρων οικημάτων προς τη ΒΔ και τη ΝΔ γωνία της δυτικής πλευράς του. Ο Τοποτηρητής Άργους Ιω. Βρατσάνος, με έγγραφό του προς τον Καποδίστρια²⁴, του διαβιβάζει τον προϋπολογισμό «των αναγκαιούντων εξόδων διά την κατασκευήν των δύο καταστημάτων της αυλής του νεοκατασκευάστου εθν. καταστήματος» καθώς και τα σχέδια του Ντεβώ γι' αυτά και για το κτίριο του αλληλοδιδασκτικού σχολείου της πόλης. Στα ΓΑΚ σώθηκε ο συνημμένος προϋπολογισμός, δίχως τα σχέδια. που είχε συνταχθεί ιδίως από τον Ντεβώ. Σύμφωνα με τον τίτλο του, τα δύο οικήματα προορίζονταν για την Αστυνομία και την Δημογεροντία

της πόλης, ενώ το συνολικό ποσό που χρειαζόταν υπολογιζόταν σε 12.500 πιάστρα. Ο Ντεβώ σημειώνει στο τέλος ότι αν το πάνω πάτωμα των οικημάτων κατασκευαζόταν με πλιθρες, θα προέκυπτε οικονομία 1800 πιάστρων.

Δύο μέρες αργότερα, στις 9 Μαΐου 1830, ο Καποδίστριας του απαντά ότι εγκρίνει τα σχέδια του Ντεβώ (δαπάνης 10-12 χιλ. φοινίκων, όπως γράφει) και τον καλεί να συνεννοηθεί μαζί του «διά να προσέλθωσιν οι βουλόμενοι δι' αποχρώντως εξηγημένης τοιχοκολλήτου προκηρύξεως, να αναλάβωσιν την κατασκευήν των διαφόρων τούτων κτιρίων, με τας διά τό έθνος επωφελεστέρας συμφωνίας»²⁵. Και προσθέτει ότι ο Τοποτηρητής καθίσταται υπόλογος, επιστώντας του την προσοχή και στο ότι δεν θα πρέπει να υπογράψει συμφωνητικό (με εργολάβους και τεχνίτες), πριν υποβάλει το κείμενό του για έγκριση από τον Καποδίστρια.

Από έγγραφο του Διοικητή των Επαρχιών Ναυπλίου, Άργους και κάτω Ναχαγιέ²⁶ πληροφορούμαστε ότι «δυνάμει του υπ αριθ. 1370 διατάγματος της Α.Ε. του Κυβερνήτου» ο Τοποτηρητής Άργους εξέθεσε σε δημοπρασία την κατασκευή των δύο κτιρίων και προσθέτει τις εξής λεπτομέρειες, που διαφωτίζουν πτυχές του τρόπου ανάθεσης των δημοσίων έργων την εποχή εκείνη:

«Αλλ' εκ των εκείσε ευρεθέντων τεκτόνων, κανείς δεν επρόσφερε τιμήν, αλλ' εζήτησαν να αναδεχθούν την κατασκευήν των διά γρόσια 25.000, φοινίκας 10.000 δύο μόνον εκ των τεκτόνων τούτων, Χαρίτων Κάππος και Νάνος Δημητρίου ονομαζόμενοι, επρόσφερον, διά τα δύο ταύτα καταστήματα γρόσια 13.000, φοινίκας 5.200, αντί των γροσίων 12.000, φοινίκων 4.800 με τα οποία εκτίμησεν ο κύριος Δεβώ, αρχιτέκτων, την κατασκευήν

Τοπογραφικό ίου κέντρου του Άργους της 8.1.1870, όπου εμφανίζεται το Δημαρχείο και η πλατεία εμπρός από αυτό, αδιαμόρφωτη ακόμη, με τον τότε ναό του Αγ. Νικολάου που κατεδαφίστηκε για να κτισθεί ο καθεδρικός ναός του Αγ. Πέτρου (ΓΑΚ).

των διαληφθέντων κτιρίων. Επί συμφωνία του να λάβωσιν επί χείρας το ήμισυ της τιμής διά να προβλέψωσιν την αναγκαίαν ύλην, το δε άλλο ήμισυ περί τα μέσα της κατασκευής, διά να μη δυσκολεύωνται εις την πρόβλεψιν των αναγκαίων υλών, δίδοντες αξιόχρεων εγγυτήν περί της ταχείας αποπερατώσεως και καλής κατασκευής των κτηρίων τούτων, επί των οποίων ο αρχιτέκτων κύριος Δεβώ θέλει επιτηρή διά να γίνωσιν με την απαιτουμένην ακρίβειαν».

Ο Καποδίστριας τελικά εγκρίνει και επικυρώνει το σχέδιο συμφωνητικού με τον Χ. Κάππο, που του είχε διαβιβαστεί από τον Τοποτηρητή Άργους, και ως προς την αμοιβή και σύμφωνα με τα παραπάνω, δέχεται τον όρο του άρθρου 6 του συμφωνητικού, να πληρωθούν αμέσως 2600 φοίνικες και άλλοι τόσοι όταν θα έχει προχωρήσει η οικοδομή, με την επίβλεψη του Ντεβώ, δηλαδή κάνει δεκτό το ποσό που πρότεινε ο μελλοντικός ανάδοχος (5200 φ.)²⁷. Λίγες μέρες αργότερα ο Ντεβώ απευθύνει στον Καποδίστρια μία οργίλη αναφορά, σε κακά γαλλικά που έγραφε και που δυσκολεύουν την ακριβή απόδοση των νοημάτων και των κινήτρων του. Έγραφε, λοιπόν, στις 23 Ιουνίου ο Ντεβώ²⁸:

«Όταν σας πρότεινα για το καλό της υπηρεσίας και τη Οικονομίας να αναλάβω κατά το ένα τρίτο την εκτέλεση των σχεδίων του Σχολείου και του κτιρίου για τις τοπικές ορχές, πολύ απείχα από το να πιστεύω ότι θα θεωρούμην ως επιχειρηματίας και ότι θα υποχρεωνόμουν να εργαστώ υπό τη διεύθυνση και την επιτροπή μιας επιτροπής, που με υποβιβάζει υπερβολικά με την άγνοια της γι' αυτό το είδος εργασίας, και που, επιπλέον, διαχειρίζεται η ίδια τα χρήματα. Εντούτοις, αυτό συμβαίνει σήμερα, αφού με αυτή την ιδιότητά τους ήρθαν να μου ζητήσουν να παραδώσω τα σχέδια αυτών

των οικοδομημάτων, τα οποία δεν έχω, επειδή είναι κατατεθειμένα, μαζί με τους όρους, στα αρχεία του Τοποτηρητή.

Έχω απαυδήσει βλέποντας να εχω υποτιμηθεί στα μάτια της Α. Εξοχότητάς σας, δίχως να γνωρίζω τα αίτια και δίχως να μπορώ να θυμηθώ ένα γεγονός που να μπορούσε να μου προκαλέσει αυτή τη δυσμένεια.

Οι προθέσεις μου είναι καθαρές, Κύριέ μου, αποδεικνύουν ενώπιον όλων την ορθότητα των υπολογισμών μου, και κατά συνέπεια τη δυνατότητα να κτίσω, στερεό και με οικονομία, αυτός άλλωστε ήταν ο λόγος που με έκανε να αυξήσω την απασχόλησή μου υπογράφοντας αυτό το συμβόλαιο. Το αλληλοδιδασκτικό σχολείο, που οι εργασίες του βρίσκονται στη μέση, θα το αποδείξει και θα κάνει επιπλέον να φανεί ότι τήρησα τους όρους της δημοπρασίας αλλά και ότι έκανα περισσότερα, πράγμα που δεν είναι ίδιον ενός επιχειρηματία, αλλά ενός ανθρώπου που θέλει να χρησιμοποιήσει στο σύνολό τους και με ανιδιοτελή τρόπο τα ποσά που εγκρίθηκαν.

Όσο για τα άλλα δυο κτίρια, δεν θα δώσω συνέχεια στο συμβόλαιο αφού ήδη το παρέκαμψαν, παρόλο που οι εργασίες όρχισαν κιάλας αλλά και προκατέβαλα χρήματα στους κτίστες και πλήρωσα μεγάλο αριθμό εργατών. Αύριο, μάλιστα, σταματώ τις εργασίες, εκτός κι αν η Εξοχότητά σας θεωρεί πρόπον να αποκαταστήσει τα πράγματα στην αρχική τους κατάσταση.

Σας ικετεύω, Κυριέ μου, να μου παραχωρήσετε μια στιγμή ακρόασης, ώστε να ξέρω πού να σταθώ.

Ο πιο αφοσιωμένος των υπαλλήλων σας σας παρακαλεί να δεχτείτε την τιμή με την οποία σας περιβάλλει.

Ο πολύ ταπεινός και υπάκουος υπηρέτης
Λοχαγός του Μηχανικού Ντεβώ.

Η άμεση ανάμιξη του Ντεβώ στα δημόσια έργα, ιδιαίτερα του Άργους, προκάλεσε αμφιβολίες και υποψίες τόσο για την τεχνική αρμοδιότητά του όσο και για την εντιμοτήτά του. Δεν είναι δυνατό να

είμαστε κατηγορηματικοί, με τα στοιχεία που διαθέτουμε, ως προς την πρώτη, αλλά μάλλον θα πρέπει να αποφανθούμε θετικά ως προς τη δεύτερη, όπως αναφέρουμε λεπτομερειακότερα στο κεφάλαιο που αφορά τους ξένους μηχανικούς και στον ίδιο. Δεν ξέρουμε αν μετά το έγγραφο του τον δέχθηκε ο Καποδίστριας, πάντως φαίνεται ότι υπήρξε κάποια έστω προσωρινή διευθέτηση του θέματος, γιατί εξακολούθησε να εργάζεται μέχρι το καθοριστικό γεγονός της κατάρρευσης της στέγης και μέρους του τοίχου του αλληλοδιδασκτικού σχολείου Άργους, του οποίου επέβλεπε την οικοδόμηση. Στην αναφορά του Διοικητή Ναυπλίου κλπ. της 2 Αυγούστου, προς τον Καποδίστρια, για το γεγονός αυτό²⁹, αναφέρεται συγκεκριμένα για τα πρόσθετα οικήματα του Δημοσίου Καταστήματος ότι «Εις την αυτήν κατηγορίαν [ενν. ως προς την κατασκευή τους και σε σχέση με το σχολείο] υπόκεινται, ως παρατηρεί [ο Τοποτηρητής Άργους] και τα ολονέν εκείσε οικοδομούμενα τα οποία θέλουσι χρησιμεύση διά την τοπικήν αρχήν και Δημογεροντία, διότι και αυτά διευθύνονται παρά του ιδίου αρχιτέκτονος, όστις διήύθυνε και το κρημισθέν αλληλοδιδασκτικών σχολείων».

Ο Ντεβώ παρατείται στις 11 Αυγούστου και με προφορική διαταγή του Καποδίστρια, τα καθήκοντά του, στο Άργος, αναλαμβάνει ο Λάμπρος Ζαβός³⁰, οπότε από τον Τοποτηρητή Άργους ζητείται να παραδώσει ο Ντεβώ χρήματα και υλικά στο διάδοχό του. Σύμφωνα με έγγραφο του Διοικητή Ναυπλίου κλπ.³¹, είχαν καταβληθεί στις 17 Ιουνίου 2600 φ. για το έργο, και στις 28 Ιουλίου άλλοι 1000 φ., γι αυτό και ζητούσε την καταβολή των υπολοίπων 1600, κατά

τους όρους του συμφωνητικού.

Στις 9 Σεπτεμβρίου ο Τοποτηρητής Άργους πληροφορεί την Γραμματεία της Επικρατείας ότι, σύμφωνα με προϋπολογισμό του Ζαβού, χρειάζονταν 4030,45 φοίνικες για την αποπεράτωση των δύο κτιρίων, και ζητεί να του σταλούν τα χρήματα για να ενεργήσει τις σχετικές πληρωμές³². Ο Σπηλιάδης εγκρίνει την καταβολή³³.

Με νέο έγγραφό του, της 14 Οκτωβρίου³⁴, διαβιβάζει νέο προϋπολογισμό για κατασκευές, οι οποίες φαίνεται πως είναι προσθήκες στα νεοκατασκευασμένα κτίρια. Γράφει ο Τοποτηρητής:

«Περικλείεται υποθετικός λογαριασμός του αρχιτέκτονος κυρίου Ζαβού, διά την κατασκευήν δύο οικημάτων, των αποπάτων και διαχωρίσματος, τα οποία θέλουν γενή εντός του προαυλίου των εθνικών καταστημάτων:

α. Τα οικήματα είναι απαραίτητως αναγκαία διά την ανάπαυσιν των στρατιωτών της φρουράς και των φυλαττόντων τακτικών ιππέων, διά να μη ενώνονται με τους φυλακισμένους.

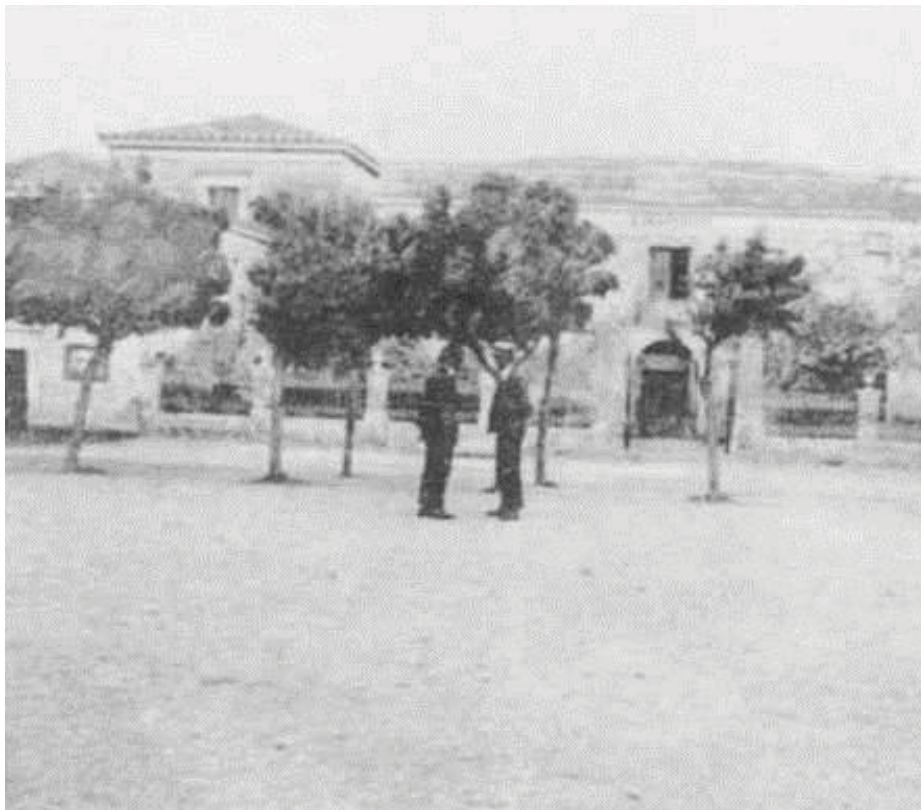
β. Τα διαχωρίσματα τα οποία θέλουν γίνη κατ' ανατολάς από το Διοικητήριον έως το Δημογεροντικόν κατάστημα, θα χρησιμεύσωσι διά τους εν φυλακή ώστε όταν εξέρχωνται διά να αναπνεύσωσιν τον καθαρόν αέρα, να ευρισκωνται όπισθεν του Ανεκκλήτου κριτηρίου, και να μη ενώνονται μετά των λοιπών εξερχομένων και διαφερομένων, και χωρίς να προξενούν ανησυχίας και ταραχάς εις τους εδρεύοντας.

γ. Οι απόπατοι ήναι και ούτοι απαραίτητως αναγκαίοι διότι θα ευρισκωνται πάντοτε εις τα καταστήματα υπέρ τους 150 ανθρώπους πολιτικούς, στρατιώτας και τους φυλακισμένους.

Καθυποβάλλω ταύτα υπ' όψιν της Α.Ε. και εγκρίνουσα ας διατάξη να μας σταλώσι τα χρήματα ταύτα, διά να αρχίσουν αι οικοδομαί πριν ή ανοίξωσι τα Δικαστήρια και τότε δυσκολεύονται οι μαστόροι εις τας εργασίας των.

Παρατηρώντας το σύνολο των κτιρίων, με μαύρο χρώμα, και με την ένδειξη Tribunal στο σχέδιο πόλης (1831) του Ντε Μποροτσύν, (παραλλαγή του στα αρχεία του ΥΠΕΧΩΔΕ), διαπιστώνουμε μία συνέχεια στα δύο παράπλευρα κτίρια του κεντρικού Δημοσίου Καταστήματος και μάλλον θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι το παραπάνω έγγραφο αναφερόταν σε δημιουργία προσηκόντων στα δύο παράπλευρα κτίρια.

Ο Καποδίστριας εγκρίνει και τον προϋπολογισμό αυτό, με δύο έγγραφα του προς τον Τοποτηρητή και προς την επί της Οικονομίας Επιτροπή, την οποία παρακαλεί να εμβάσει το αντίστοιχο ποσό των 3011,25 φοινίκων, αλλά προσθέτει στην απάντησή του προς τον Τοποτηρητή ότι πρέπει να κρατηθούν τακτικοί λογαριασμοί και να επιδειχθή πνεύμα οικονομίας, αλλά και να αποφευχθούν καταχρήσεις. Στις 23 Οκτωβρίου ο Ζαβός υπογράφει απόδειξη παραλαβής του ποσού αυτού και σε αυτήν υπάρχει η ένδειξη «Οσπητία, κάγγελα και απόπατος» («διά δύο οικήματα και κοπροδοχεία», γράφει ο ίδιος ο Ζαβός)

Όψεις των κτιρίων του συγκροτήματος του Δημαρχείου Άργους σε ταχυδρομικό δελτύριο που τυπώθηκε στην αρχή της δεκαετίας του 1930. Οι λεπτομέρειές τους δεν λήφθηκαν υπόψη για την αποκατάσταση των όψεων του 1987-88.

της εν Άργει στρατιωτικής φρουράς³⁵.

Στα Γενικά Αρχεία σώζονται σειρές αποδείξεων πληρωμής εργατών και υλικών με τις ενδείξεις «διά δύο οσπητία πλησίον του Ανεκκλήτου», απόδειξη πληρωμής του Ζαβού με το ποσό του προϋπολογισμού εις απαρτισμόν των Εθνικών Καταστημάτων του Διοικητηρίου και της Δημογεροντίας και ακόμα και απόδειξη πληρωμής καταγραφείσης ύλης προς χρήση του αρχιτεκτονικού γραφείου Άργους («ρέσμο χαρτί και καδέρνα», «καθέκλαι» και «μελανοθήκαι»). Συνολικά υπάρχουν 36 αποδείξεις, ακόμα και για κουφώματα και μεντεσέδες, που αρχίζουν από τον Σεπτέμβριο του 1830 και φτάνουν κυρίως μέχρι και τον Ιανουάριο του 1831. Τον Ιανουάριο αγοράζονται κλειδαριές, μεντεσέδες κλπ., πράγμα που σημαίνει ότι οι βασικές εργασίες ολοκλήρωσης των δύο παράπλευρων οικημάτων πρέπει να τελειώσαν περίπου τότε, αν λάβουμε υπόψη και την ταχύτητα με την οποία η Διοίκηση έσπευσε να εγκρίνει και να καταβάλει το ποσό του σχετικού προϋπολογισμού. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι η απόδειξη του Ζαβού για την παραλαβή των 4030,45 φ. έχει ημερομηνία 19 Σεπτεμβρίου, ότι οι περισσότερες από τις υπόλοιπες αποδείξεις (κυρίως οικοδομικά υλικά και ξυλεία) έχουν ημερομηνίες κυρίως Οκτωβρίου 1830, κι ότι υπάρχει και απόδειξη του Τοποτηρητή για επιστροφή από το Ζαβό 3,36 φ (12.6.1831), πράγμα που σημαίνει ότι η κατασκευή των δύο κτιρίων στοίχισε λιγότερο από το ποσό

του προϋπολογισμού³⁶.

Μία άλλη σειρά αποδείξεων³⁷, 25 τον αριθμό, συνοδευόμενων από δύο αναλυτικές καταστάσεις πληρωμής του Ζαβού (με ημερομηνίες, αυτές, 16 Μαΐου και 27 Ιουνίου 1831), φέ-ρουν ημερομηνίες από 1 Νοεμβρίου 1830 μέχρι και 15 Ιουνίου 1831 και έχουν την εξής επισήμειωση, χωρίς χρονολογία: «Θ, αριθ. Ι έως 25, οσπητία, κάγγελα, απόπατος της εν Άργει στρατιωτικής φρουράς, ανακεφαλαίωσιν, όσα εις ύλην φ. 1811,29, όσα εις έκτακτα φ. 14,40, σύνολο φ. 1825,69».

Η αιτιολογία που φέρουν οι αποδεί-ξεις, μετά την στερεότυπη φράση «Έλαβα ο... από τον κυρ Λάμπρον Ζαβόν φοίνικας... λεπτά...», είναι «προς χρήση των οσπητίων της στρατιωτικής φρουράς», ή «προς χρήση των οσπητίων και αποπάτων της στρατιωτικής φρουράς», ή «προς χρήση των δύο οσπητίων της στρατιωτικής φρουράς», ή «των δύο οσπητίων και αποπάτων της στρατιωτικής φρουράς», ή «προς χρήση των αποπάτων», ή «προς χρήση των δύο οσπητίων, κάγγελα και αποπάτων», ενώ η συνημμένη στις αποδείξεις και μία χωριστή, δεύτερη κατάσταση του Ζαβού φέρουν τον τίτλο «Εβδομαδάρια πληρωμαί των όσων εδούλευσαν εις το εν Άργει εθνικόν οσπητίον και τον ονδράμπασι». Εφόσον πρόκειται για το σύνολο των αποδείξεων πληρωμών, θα πρέπει να συμπεράνουμε πρώτον ότι την ίδια, περίπου, εποχή ολοκληρώθηκε και η κατασκευή των προσηκόντων στα δύο παράπλευρα κτίρια και, δεύτερον, ότι η

οικοδόμησή τους στοιχίσε περίπου 1200 φοίνικες λιγότερους από το ποσό του προϋπολογισμού.

Σημειώσεις

1. ΓΑΚ. Γεν. Γρ., φ. 55. έγγρ της 17.4.1828 — δημοσιεύθηκε και στην έκδοση επιστολών του Καποδίστρια.
2. Έγγρ. αρ. 745 της 2.6.1828 προς τον Ασπυνόμο Άργους Πανάγο Κυριάκου (ΓΑΚ. Εκτ. Επιτρ. και Πρ. Δ., φ. 17).
3. Έγγρ. αρ. 1762 της 16.9.1828 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ. φ. 125).
4. Έγγρ. αρ. 2684 της 22.12.1828 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ. φ. 175).
5. Έγγρ. αρ. 2701 της 5.1.1829 προς τον Προσωρινό Διοικητή Ναυπλίας κλπ (ΓΑΚ, Εκτ. Επιτρ. και Πρ. Δ., φ. 78).
6. Σύμφωνα με την τελική απόφαση για την οργάνωση των δικαστηρίων (δημοσιεύθηκε στη «Γενική Εφημερίδα», παράρτημα φ. αρ. 73. της 10.9.1830), ιδρύονταν Ειρηνοδικία σε κάθε επαρχία και ήταν δυναμική η δημιουργία τους σε κόμεις ή χωριά. Πρωτόκλητα δικαστήρια σε κάθε Επαρχία. Έκκλητον δικαστήριον (το Πρωτόκλητο δικαστήριον σε προσφυγές κατα αποφάσεων ειρηνοδικών — τρία Εκκλητὰ για όλη τη χώρα) και το Ανώτατον (Ανέκκλητον) δικαστήριον (ένα για όλη την Ελλάδα). Ιδρύονταν επίσης, επίσημα και Εμπορικόν δικαστήριον. Σε συνέχεια των αποφάσεων της Δ' Εθνοσυνέλευσης του Άργους (Ιουλ.-Αυγ. 1829), είχε δημοσιευθεί προηγουμένως (βλ. Μάμουκα, τ. ΙΑ', 1852, σελ 505-511) και κατ' εφαρμογή του 10 ψηφίσματος το με αρ. 8268 νομοθετήμα «Περί του Διοργανισμού των Δικαστηρίων», με ημερομηνία 15.12.1828. με το οποίο δεν ιδρύονταν Ειρηνοδικία περιοριστικά σε κάθε Επαρχία, τα Πρωτόκλητα συγκροτούνταν σε κάθε «Τμήμα» (Νομό) και έκριναν ανεκκλήτως τις διαφορές που δεν ξεπερνούσαν τα 60

δίστηλα, δημιουργόταν επίσημα Εμπορικό δικαστήριο στη Σύρο και το Ανέκκλητο, τέλος, εκρίνε, κατ' έφεση, υποθέσεις για τις οποίες αποφάσιζαν εκκλητώς τα Πρωτόκλητα και το Εμπορικό.

Με την απόφαση αρ 9469 της 18.2.1829 του Κυβερνήτη (ΓΑΚ. Γεν. Γρ., φ. 187, δημοσιεύθηκε και στη «Γεν. Εφημερίδα», αρ. 25. σελ. 95, της 27.3.1829) το Πρωτόκλητο δικαστήριο του Τμήματος της Αργολίδας ιδρύθηκε στο Άργος. Ο Καποδίστριας επειγόταν να ιδρυθούν κατά προτεραιότητα τα Πρωτόκλητα της Αργολίδας, της Αρκαδίας, της Άνω Μεσσηνίας, των Βορείων Κυκλάδων και των Δυτικών Σποράδων, γι' αυτό και εξέδωσε τη με αρ. 10151/16.3.1829 εντολή (ΓΑΚ. Γεν. Γρ. φ. 191), με την οποία και για το Πρωτόκλητο του Άργους Πρόεδρος του οριζόταν ο Σκαρλάτος Παπαρρηγόπουλος (που παραιτήθηκε ευθύς αμέσως και αντικαταστάθηκε. τελικά, από τον Αλέξ. Φωκά — παραιτήση σε ΓΑΚ, Γεν. Γρ., φ. 195, με ημερομηνία 8.4.28. και διορισμός Φωκά σε «Γεν. Εφημ.» της 1.6.28. με ημερομηνία 18.5.28), συνδικαστές οι Σταμ. Αντωνόπουλος και Ασημάκης Ιερομνήμων, πάρεδροι οι Στ. Νικολάου και Γεωργ. Σκαλιδής και Γραμματέας ο Γρηγ. Νικητάδης.

Με το έγγραφό του αρ. 1185 της 6 Απριλίου (ΓΑΚ, Γεν. Γρ. φ. 194) προς τη Γεν. Γραμματεία ο Έκτακτος Επίτροπος Αργολίδας πληροφορούσε ότι «συνήχθησαν» τα μέλη του Πρωτοκλήτου. ώστε μετά τας πρώτας εορτάς του Πάσχα θέλει τελεσθή η ορκωμοσία και μετά ταύτα θέλει γίνη έναρξις των εργασιών του. Με το έγγραφο αρ. 7 της 3 Μαΐου του ίδιου του Πρωτοκλήτου προς την Γενική Γραμματεία (ΓΑΚ, Γεν. Γρ., φ. 198) γίνεται γνωστό ότι «Κατά την 28 του παρελθόντος, ήμερα Κυριακή, μετά την θείαν μυσταγωγίαν, έγινε η κανονισμένη ορκωμοσία των μελών του Δικαστηρίου τούτου, παρόντος του Αρχιερέως

και του Εκτάκτου Επιτρόπου και παντός του λαού και σήμερα έγινεν η έναρξις των εργασιών του», πράγμα που επιβεβαιώνεται και από το έγγρ. αρ. 1427, της 2.5.29, του Εκτάκτου Επιτρόπου προς τους Δημογέροντες της Αργολίδας (Δημ. Αρχείο Ναυπλίου). Με την πράξη αρ. 10152/16 Μαρτίου 1829 (ΓΑΚ, Γεν. Γρ., φ. 191) του Καποδίστρια και με βάση το ψηφίσμα του 1828 για τον Οργανισμό των Δικαστηρίων, συστήθηκε το Ανέκκλητο δικαστήριο, με Πρόεδρο τον Πανούτσο Νοταρά, Αντιπρόεδρο τον Ιάκ Ρίζο, μέλη τους Αν Οικονόμου, Ιω. Γενοβέλη, Ιω. Καραμάνο, Κων. Κωνσταντινόπουλο, Νικ. Χρυσόγελο, Ιω. Μικέλη και Κων. Ζώτο, Δημ. Σύνήγορο (Εισαγγελέα) τον Χριστόδ. Κλωνάρη, Γραμματέα τον Μ.Γ (sic) Ράλλη και βοηθό του τον Νικ. Παγκαλάκη. Στο έγγραφο αυτό ο Καποδίστριας έγραφε ότι «Το Ανέκκλητον Κριτήριον θέλει κάμη έναρξιν των υψηλών χρεών του περί τα τέλη του Απριλίου μηνός. Με το διάταγμα αρ. 12595 της 20 Μαΐου 1829 έδρα του Ανεκκλήτου ορίστηκε το Ναύπλιο (ΓΑΚ, Γεν. Γρ., φ 202). Πάντως, από έγγραφο του Γ. Α. Ράλλη (ΓΑΚ. Γεν. Γρ., φ. 199) γίνεται γνωστό ότι στις αρχές Μαΐου δεν είχε καν συγκροτηθεί, από τεχνική πλευρά, το γραφείο του Ανεκκλήτου. Το Ανέκκλητο εξακολουθεί να μη λειτουργεί για μήνες ακόμη και με νέα πράξη του Καποδίστρια, της 21.9.29 (Αίγινα) («Γεν. Εφημερίς», φ 67. σελ. 269, της 2.10.1829) οργανώνεται συγκεκριμένα η σύνθεσή του, χωρίζεται σε δυο τμήματα (Εγκληματικόν και Πολιτικόν-Εμπορικόν) και «Καθέδρα του Ανεκκλήτου διορίζεται προσωρινώς το Άργος». Προστίθεται ότι το «Ανέκκλητον θέλει αρχίσει τας συνεδριάσεις του την 4 του εγγίζοντος Οκτωβρίου 1829». Κατά τον Ιάκ. Βισβίτζη («Η πρώτη εν Ελλάδι εισαγγελική αγόρευσις», στην Επετηρίδα του αρχείου της ιστορίας του ελληνικού δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, 1954) ως ημέρα

Αποψη του συγκροτήματος των κτιρίων του Δημαρχείου Άργους το 1979. Φαίνεται αριστερά το κτίριο-προσθήκη του 1889-90.

ενάρξεως των εργασιών του Ανεκκλήτου αναφέρεται, η 27 Νοεμβρίου 1829, στο Άργος, με εισαγγελέα τον Γ. Α. Ράλλη. Όμως φαίνεται ότι οι εργασίες του άρχισαν λίγες μέρες νωρίτερα, όπως αποδεικνύεται από έγγραφο του Μιχ. Σικελιανού, προέδρου του, με αρ. 5 και ημερομηνία 24 Νοεμβρίου 1829 («Γεν. Εφημερίς», αρ. 95, σελ. 445-446, της 3.12.1829), όπου «δηλοποιείται» ότι «Το Ανώτατον Δικαστήριον ήρχισεν ήδη τας εργασίας του». Το Ανεκκλήτο συνεχίζει να λειτουργεί στο Άργος το 1830. όπως γ.π. υποδεικνύουν σαφείς μαρτυρίες του Michaud (της 11.6.1830, στην «Correspondence — 1830-1831», Παρίσι 1833) και του Μ. Σχινά, στο υπόμνημά του της 12.8.1830 (βλ. άρθρο της Α. Παναγιωτοπούλου-Γαβαθά, στον «Ερανιστή» του 1977, αρ 11/1974, σελ 340). Το Πρωτόκλητο εξακολουθεί να λειτουργεί στο Άργος μέχρι και τον Οκτώβριο του 1831. Ο Μιχ. Σικελιανός, που μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη ονομάζεται προσωρινός επί της Δικαιοσύνης Γραμματεάς (Υπουργός), με έγγραφό του της 16 Οκτωβρίου (ΓΑΚ. Αχ. Μάμουκα, Β Δημόσια, 1831), ζητεί να μεταφερθεί στο Ναύπλιο, για επτά λόγους, από τον οποίο ο τελευταίος είναι «διότι μεταβιόντος του Δικαστηρίου ενταύθα, το Δικαστικόν κατάστημα θέλει χρησιμεύση εις Δημόσιον υπηρεσίαν». Το έγγραφο φέρει την επίσημείωση «Εγκρίνεται, η Επιτροπή Αυγ. Καποδιστριας, Θ. Κολοκοτρώνη. Ιω. Κωλέττης». Στη «Γεν. Εφημερίδα», όπου συχνά δημοσιεύονταν δικαστικές αποφάσεις, τελευταία απόφαση του Πρωτοκλήτου με την ένδειξη «Άργος» και με στοιχεία 4201 της 27.10.1831 δημοσιεύεται, με καθυστέρηση, στο φύλλο της της 6.1.1832. Και πρώτη απόφαση του Πρωτοκλήτου με την ένδειξη «Ναύπλιον» και με στοιχεία 4753 της 14.12.1831, δημοσιεύεται στο ίδιο φύλλο της. 7. Έγγρ. αρ. 1422 της 2.5.1829 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ., φ. 198).

8. Αρ. 2878 της 24.8.29 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 216).

9. Αρ. 3377 της 27.9.29 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 221).

10. Αρ. 14636 της 2.10.29 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ. φ. 222).

11. Έγγρ. αρ. 4077 της 23.11.29 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ., Αρχ. Βλαχ. φ. 114).

12. Με αρ. 345 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ., Αρχ. Βλαχ., φ. 127).

13. Έγγραφο της της 2 Μαρτίου 1830 και διαβιβαστικό του Γερακάρη με αρ 181. της ίδιας μέρας (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 233)

14. Έγγρ. με αρ. 801 της 3 Μαρτίου (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 233).

15. Έγγρ. της 3 Μαρτίου (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 233).

16. Έγγρ. Επιτροπής της 30 Μαρτίου και έγγραφο του Διοικητή με αρ 593, της ίδιας μέρας (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 235).

17. Έγγρ. της 17.3.1830 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 234). Το γεγονός της περατώσεως των κτιρίων αποδεικνύεται έμμεσα αλλά σαφώς από έγγραφο του Μακρυγιάννη (τότε Γεν. Αρχηγού της Εκτελεστικής δυνάμεως Πελοποννήσου, που έμενε στο Άργος) προς την Γραμματεία των Στρατιωτικών (ΓΑΚ. Γρ. Στρ. φ. 27), όπου γράφει ότι δεν επαρκεί η φρουρά του Άργους από 25 άτομα, «διότι ήναι δουλιές πολλάς και δεν προφθαίνου ετουτοί, ήναι τα δύο Κριτήρια, η Δημογέροντα, η Αστυνομία, ο Τοποτηρητής, αι φυλακαί οπού ήναι αδύνατοι και θέλει πολλούς ανθρώπους να την φυλάττη». Αλλά το ίδιο φαίνεται και από έγγραφο του Πολιτάρχη Άργους προς τον Γερακάρη, όπου αναφέρονται η φυλακή, η Τοποτηρηση, η Δημογεροντία, το Πρωτόκλητο

και το Ανεκκλήτο δικαστήριο, όπως και από μνεία της φυλακής στα Απομνημονεύματα του Αλεξ. Ρ. Ραγκαβή (τόμος πρώτος, 1894. σελ. 265).

18. Έγγραφο του Διοικητή Ναυπλίου κλπ. αρ 472/ 22.3.30 και συνημμένη αναφορά αρ. 166/18.3.30 του Τοποτηρητή Άργους, άλλο του πρώτου με αρ. 501/24.3.30 και αναφορά του δεύτερου με αρ. 183/21.3.30, της Γενικής Γραμματείας (29.3.30) (όλα στα ΓΑΚ, Γεν. Γρ.. φ. 235), άλλο έγγραφο του Διοικητή με αρ. 1437/σ.σ. 30 και συνημμένη αναφορά του Αντωνόπουλου της 14.5.30 (ΓΑΚ, Γεν. Γρ.. φ. 242).
19. Αρ. 3134 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ., φ. 239).
20. ΓΑΚ. Γεν. Γρ. φ. 244 α.
21. Αρ. 5267 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ. φ. 248).
22. Έγγρ. αρ. 2129 της 14.8.30 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 249).
23. Ο Τζάνογλου απευθύνει αναφορά του στον Καποδίστρια, με ημερομηνία 16 Αυγούστου (ΓΑΚ. Γεν. Γρ., φ. 249). διεκτραγωδεί την κατάστασή του. εξηγεί ότι ο μισθός των 80 φ. δεν επαρκούσε και τον παρακαλεί να του δοθεί, αν όχι όλο, τουλάχιστο το μισό του ποσού της ανταμοιβής του, ζητώντας του και να διατάξει να διοριστεί «είς τι ανάλογον υπούργημα». Δεν εντοπίσαμε συνέχεια στην υπόθεση.
24. Αρ. 466 της 7.5.1830 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 238 β).
25. Έγγρ. της 9.5.30 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 239)
26. Αρ. 1424 της 4.6.30 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ., φ. 242)
27. Έγγρ. της 15.6.30 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 243 α)
28. Αναφορά στα ΓΑΚ, Γεν. Γρ.. φ. 244 α.
29. Αρ. 2177, στα ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 248
30. Έγγρ. αρ 332 της 14.8.30 του Τοποτηρητή Άργους προς την Γραμματεία της Επικρατείας (ΓΑΚ, Γρ. Στρατ.. φ. 26).
31. Αρ. 2395 της 25.8.30 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 250).
32. Έγγρ. αρ. 350 (ΓΑΚ, Γεν. Γρ.. φ. 251)
33. Αρ 3383 της 11.9.30 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 251 β).
34. Αρ. 832 (ΓΑΚ. Γεν. Γρ.. φ. 253 β).
35. Έγγρ. αρ. 2535 της 16 Οκτωβρίου και 2537 της ίδιας μέρας. Και τα τρία έγγραφα στα ΓΑΚ. Γεν. Γρ. φ. 254
36. ΓΑΚ. Έκτ. Επίτρ. και Πρ. Δ.. φ. 97.
37. ΓΑΚ. Γρ. Στρ. φ. 94

Το άρθρο συνεχίζεται στο επόμενο τεύχος.

Contribution to the History of Public Buildings in the Capodistrian Period

V. Dorovinis

The author, starting from this issue of Αρχαιολογία, commences the publication of a series of articles on the construction of official, state buildings during the period Capodistrias was the governor of Greece. These articles, thorough and perfectly documented, are part of his broader research project on the organization and planning of towns, the building issue of public edifices and the town-planning law of the Capodistrian period. The articles will deal with the erection of public buildings in three Greek towns, where the presence of the Capodistrian

government has been immediate and continuous, that is, Argos, Navplion and Aegina. The series starts with the building of Public Administration in Argos, that houses today the townhall. and includes data on the entire history and development of this edifice from the time of its erection until now.

These articles are part of a more general issue concerning Capodistrias and his administration's contribution to the up-building of a European state in Greece, immediately after the 1821 Greek Revolution against the Turkish occupation, that in 1827 had almost turned to be a complete catastrophe. Consequently, a wide range of data referring to the erection of public buildings, such as their financing, supervision and the obvious or obscure role assigned to them by the administration, is examined.

The author's basic idea is that only after individual and thorough studies, which will examine the subject in the framework of its time, sound conclusion on the Capodistrian — and other periods — can be reached, free of passion and prejudice that usually have a negative effect on research and its product. The Capodistrian period is a typical case of an excessive use and misuse of a later ideology for the study and interpretation of a former period.